

Tóth I. János

: SZTE, BTK, Filozófia Tanszék
: jtoth@phil.u-szeged.hu

VÁLSÁG ÉS VÁLSÁGTUDAT

Crisis and Crisis Consciousness

A válság fogalmát kezdetben az orvostudományokban használták azokra a kritikus helyzetekre, amikor a beteg halálközeli állapotba került, és ezért azonnali és radikális beavatkozásra volt szükség. Később a válság terminus jelentése kiterjedt más területekre, ugyanakkor jelentéstartalma módosult. A különböző jelentéstartalmak keveredése önmagában is problémák forrása. A válság eredeti fogalmából adódóan alapvetően kétfajta hibát lehet elkövetni. Egyrészt lehetséges, hogy valójában (ontológiai szempontból) egy rendszer nincs válságban, miközben az érintett embereknek válságtudatuk van. Másrészt lehetséges, hogy egy rendszer valójában válságban van, miközben a közösségnek nincs válságtudata. Az előbbire jó példa a recesszió, míg az utóbbira a környezeti válság.

Kulcsszavak: válság, válságfogalom, válságtudat, probléma, krízislélektan

1. BEVEZETÉS

Bár a közelmúlt gazdasági és pénzügyi eseményeit követően ma mindenki a válságról beszél, de egyáltalán nem egyértelmű a fogalom jelentése. A válság fogalmával kapcsolatban az egyik legfontosabb kérdés, van-e határozott jelentése a válság terminusnak, vagy ez a fogalom csak egy divatos médiaszó, ami nem jelent többet mint „probléma”? Dolgozatomban amellet érvelek, hogy a válság fogalmának van egy, az orvostudományból származó határozott jelentése, de később ez a jelentéstartalom jelentősen módosult. A mindennapi szóhasználat szerint a gazdaság területén a válság lényegében a gazdasági visszaesésre utal. A különböző jelentéstartalmak keveredése önmagában is súlyos problémát jelent.

2. A KRÍZIS EREDETI JELENTÉSE

„A *krízis* görög eredetű kifejezés. Orvosi jelentése a testi betegségek kórelfolyása során is gyakran tapasztalt »fordulat«. Súlyos járványok idején megfigyelték, hogy ha a páciens állapota kritikussá válik, akkor vagy látványosan, hirtelen meggyógyul, és szerencsésen kikerül a mélypontról, vagy visszafor-

díthatatlanná válik a folyamat, és meghal. A szó másik jelentése a »válság« (HAJDUSKA 2010: 11).

A 'crisis' (válság) az angol nyelvben 1425 körül jelent meg Chauliacnak a *Nagy sebészet* (Major Surgery) című munkájában azzal a jelentéssel, hogy „kritikus vagy döntő pont vagy szituáció; fordulópont”.¹ A hippokratészi-galenikus középkori irodalomban a válság „fordulópontot a betegségben vagy a javulás vagy romlás állapota felé történő hirtelen változást jelent” (MAIR 2009).

A válság fogalmához szorosan kapcsolódik és szintén az orvostudományból származik a válságkezelés, a diagnózis és a terápia fogalma is. Nyilvánvaló, hogy a válságos helyzetben levő beteg esetében azonnali cselekvésre és beavatkozásra van szükség. A beteg válságos állapotakor nincs idő várakozni. *Periculum in mora* (a késlekedés veszélyes), mondták a latinok.

Ha a beteget több orvos vizsgálja, akkor könnyen előfordulhat, hogy a válságkezelés (terápia) kérdésében véleménykülönbségek alakulnak ki. Ennek feloldása további elemzést igényelne, azonban válsághelyzetben – a definíció szerint – erre nincs mód, hiszen azonnal be kell avatkozni. Ebben a helyzetben a válságkezelés módját az orvostársadalomra jellemző hierarchia határozza meg, vagyis a vezető orvos szuverén döntése. Joggal nevezhetjük ekkor a vezető orvost szuverénnek, akinek a kezében a döntés joga összpontosul. Utólag persze kiderülhet, hogy a vezető orvos tévedett, és a beosztott orvosnak volt igaza, ez azonban mégsem változtat azon az alapvető összefüggésen, hogy egy válságos helyzet megoldása egyértelmű cselekvési felhatalmazást igényel. Tehát fontos leszögezni, hogy az orvosi vészhelyzetekben az egészségügyben nem a konszenzusos (demokratikus), hanem a szuverenitáshoz kapcsolódó (vagyis diktatórikus) döntéshozatal a jellemző.

Az eredeti orvosi jelentés kiterjesztését angolul először 1627-ben jegyezték le, s a válság fogalmát átvitt értelemben is használni kezdték: „fordulópont a betegségben, életben, történelemben stb. nehézségek ideje, veszély vagy aggodalom a jövő miatt” (OXFORD ÉRTELEMZŐ KÉZISZÓTÁR). A társadalomra vonatkoztatva a válság „egy instabil állapot, úgy a politikai, társadalmi vagy gazdasági ügyekben, amely magába foglalja a fenyegető (küszöbönálló) hirtelen vagy meghatározó változásokat” (AMERICAN HERITAGE DICTIONARY). Mások szerint a válság „olyan specifikus, váratlan és nem-rutinszerű események sorozata, amelyek egy szervezet legmagasabb rendű céljainak a magas szintű bizonytalanságát, veszélyét vagy az észlelt veszélyét okozzák” (SEEGER, SELLNOW AND ULMER 1998: 231–275). Venette (2003) amellet érvel, hogy a „válság egy olyan átalakulási folyamat, ahol a régi rendszer már tovább nem

¹ Guy de Chauliac (kb. 1300–1368) francia orvos és sebész, aki egy terjedelmes és jelentős értekezést írt a sebészetéről, amelynek címe latinul: *Chirurgia Magna*. Ezt a művet számos nyelvre lefordították, és az orvosok előtt ismert volt a késő középkori Európában.

tartható fenn. [...] A krízis egy ember, egy család, egy társadalom életében olyan időszakot jelent, amelyben döntést kell hozni az egyéni, a családi élet, illetőleg a társadalom sorsáról. Ez egy olyan döntés, amely új eszközöket és stratégiát igényel, mert a már meglévő konfliktusmegoldások, utak, addig bevált szabályok már nem működőképesek” (HAJDUSKA 2010: 11).

A fenti meghatározások a válsággal kapcsolatban a következő fogalmakat hangsúlyozzák: instabilitás, bizonytalanság, váratlanság, felbomlás, túlélés, veszély, pozitív és negatív kimenetel, fordulópont. Tehát, amíg a média hajlamos arra, hogy bármilyen problémát válságnak minősítsen, addig a fogalom eredeti (orvosi) értelme szerint a válság kifejezés használata csak azokra a helyzetekre vonatkozhat, ahol a megsemmisülés lehetősége fenyeget. Hankiss is ebben az értelemben használja, amikor meghatározza a válság fogalmát. „A krízist, a válságot ma általában egy adott rendszer súlyos működési zavaraként határozzák meg, olyan zavarként, amely rutinszerűen már nem hárítható el, illetve amelyet a rendszer önkorrekciós és adaptációs mechanizmusai nem vagy csak nehezen tudnak kiküszöbölni. Ha e belső mechanizmusok csődöt mondanak, és a külső beavatkozás nem jár sikerrel, akkor ez az adott rendszer leállításához, széteséséhez vezethet” (HANKISS 1999: 13).

A fentiek alapján a válság eredeti jelentésével kapcsolatban a következő általános megállapításokat lehet tenni:

- a) Csak az olyan entitás (rendszer) van válságban, amelyik halad a *megsemmisülés* (nem-lét) felé, de még létezik, azaz még nem semmisült meg.
- b) Fontos sajátossága a válságnak, hogy az egy *folymat* és nem egy rossz, de stabil állapot, mint amilyen pl. a kóma. A kómában levő beteg rossz, de stabil állapotban van, ezért a fogalom eredeti értelme szerint nincs válságban. A stabil állapot miatt ugyanis nincs szükség azonnali beavatkozásra, ami a válság fontos sajátossága.
- c) A válságban levő rendszer csak gyors, radikális és kreatív beavatkozással (*válságkezeléssel*) képes a pusztulást elkerülni, vagyis önmagát megmenteni. Tehát a rutinszerűen megoldható probléma nem tekinthető válságnak. Egy krízisben levő rendszernek minden erőforrását és kreativitását mozgósítani kell, hogy megoldja a problémát. Így a válság egyben jó alkalom is arra, hogy az elavult gyakorlat vagy *status quo* megváltozzon.
- d) A sikeres válságkezelés a rendszer megújulását és megerősödését is eredményezi. Ezért is mondják gyakran, hogy a válság egyben esély is a megújulásra. A fenti megfontolások összhangban vannak a „válság” fogalmának kínai jelentésével. A válság kínaiul 危机, amely a 危 (*wēi*) és a 机 (*ji*) karakterből áll. Így a válság (*wēiji*) olyan elemekből áll, amelyek a „veszélyre” (*wēi*) és a „lehetőségre” (*ji*) utalnak, ahogy azt a nyugati világ előtt is közismertté tette Kennedy (1959) egyik beszéde.

- e) Tehát a krízis egy olyan fordulópont, amely mindenképpen alapvető változást hoz a rendszer életébe: pusztulást vagy fellendülést. Ezért minden válság magában hordja a fordulópont fogalmát, viszont vannak olyan fordulópontok, ahol nem merül fel a megsemmisülés lehetősége, vagyis nem minden fordulópont tekinthető válságnak. Ugyanakkor a válság nem azonosítható a *haldoklás* vagy összeomlás fogalmával sem, hiszen ezekben az esetekben már nincs lehetőség a megújulásra.

A közvélekedés gyakran a súlyos társadalmi problémát is válságnak minősíti. A fogalom eredeti (orvosi) értelme szerint azonban a súlyos probléma nem azonos a válsággal. Szerintem érdemes a válság fogalmát fenntartani azokra a társadalmi helyzetekre, amikor a megsemmisülés lehetősége fenyeget.

3. VÁLSÁG ÉS VÁLSÁGTUDAT

Attól, hogy valamit válságnak nevezünk, nem biztos, hogy az tényleg válság és fordítva. A filozófusok jól ismerik azt a hibát, amikor az emberek a nevet összekeverik a dologgal. Ezt a hibát legkönnyebben akkor ismerjük fel, ha megvizsgáljuk, hogy ugyanazt a dolgot (eseményt) a különböző nyelvek hogyan nevezik meg. Az 1929–1932-es gazdasági eseményeket angolul „great depression”-nak, míg magyarul „világgazdasági válságnak” nevezik. Ezzel szemben az 1979-ben Iránban foglyul ejtett amerikai diplomaták fogva tartását a magyarul „iráni túszdrámának”, míg angolul, „Iran hostage crisis”-nek nevezik. Ezek a példák is mutatják, hogy különbséget kell tenni a *válság mint dolog* (ontológiai folyamat) és a *válság mint név* között. Ideális esetben a válság fogalma csak és kizárólag a valóban válságban levő entitásokra vonatkozik. Ugyanakkor előfordulhat a válság fogalmának hibás használata is. Itt alapvetően kétfajta hibát lehet elkövetni.

Egyrészt lehetséges, hogy ontológiai szempontból egy rendszer nincs válságban, miközben a közösség hisztérikus módon válságosnak minősíti azt. A *hamis válságtudat* pszichológiai szempontból jól érthető, hiszen így az ember, illetve a közösség jobban mozgósítja magát. A hisztéria média szempontjából is jól érthető üzleti fogás. A hamis válságtudatnak az a következménye, hogy a közösség a szükségesnél nagyobb erőfeszítéseket mobilizál egy társadalmi probléma megoldása érdekében. Ennek azonban az lesz a következménye, hogy a ’válság’ terminus elveszíti eredeti jelentését („inflálódik”), és gyakran olyan társadalmi szituációkat is válságosnak neveznek, ahol nem merült fel a kérdéses társadalmi entitás vagy állapot megsemmisülésének a veszélye. Ráadásul a hamis válságtudatnak óriási veszélye is van, ha minden problémát válságnak minősítünk, akkor az ontológiai szempontból is válságosnak tekinthető helyzeteket a közösség

nem tudja elkülöníteni a többi problémától. Azaz a közösség csak a szokásos és rutinszerű erőket tudja mobilizálni ebben az esetben is. (Mint a mesében, ha egy kismalac állandóan farkast kiált, akkor egy valódi farkas megjelenése esetében már senki sem fogja a segélykérését komolyan venni.)

Másrészt lehetséges, hogy egy rendszer ontológiai szempontból válságban van, miközben a közösség negligens módon ezt figyelmen kívül hagyja. Azaz a „kérdéses rendszer” válságban van, miközben azt az érintettek hibásan nem minősítik válságosnak. A *hiányzó válságtudatnak* az a következménye, hogy a közösség észre sem veszi, hogy válságban van. Még egészségügyi helyzetekben is előfordulhat, hogy az orvosok nem veszik észre, hogy a beteg halálközeli állapotba került, tekintettel azonban a társadalom bonyolultságára és a folyamatok közvetítettségére, itt ez a hiba fokozottabban fenyeget.

Álláspontom szerint a modernitás főáramlata a gazdasági recesszióval kapcsolatban az első (hisztéria), míg a környezeti problémákkal kapcsolatban a második (negligencia) típusú hibát követi el.

4. GAZDASÁGI ÉS KÖRNYEZETI VÁLSÁG

A hétköznapi értelemben a ‘gazdasági válság’ jelentése lényegében megegyezik a ‘gazdasági visszaesés’ fogalmával. A közgazdaságtanban különbséget tesznek a rövidebb ideig tartó gazdasági visszaesés vagy recesszió és a hosszabb ideig tartó visszaesés, a depresszió között. Számos közgazdász (Sismondi, Marx, Schumpeter) szerint a gazdaságban a fellendülés (expansion) és a visszaesés (contraction) periódusának van egy természetes ciklusa. A hosszabb periódusú (Kuznets and Kondratiev) gazdasági ciklusoknak a tartós visszaesés, a depresszió is természetes része.

Ha elfogadjuk, hogy a gazdaság ciklikusan működik, és hogy a visszaesést szükségszerűen követi a fellendülés, akkor a visszaesés (legyen az recesszió vagy depresszió), vagyis a gazdasági értelemben vett válság nem tekinthető a szó eredeti értelmében válságnak. Hiszen önmagában a depresszió még nem fenyeget a gazdasági megsemmisüléssel. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a gazdaság ne kerülhetne a szó eredeti értelmében is válságba. Tehát fontos, hogy különbséget tegyünk a gazdasági recesszió (gazdasági válság-1) és a szó eredeti értelmében vett gazdasági válság (gazdasági válság-2) között. Sajnos, maguk a közgazdászok követték el az alapvető hibát, amikor önmagában a recessziót és a depressziót, vagyis a makroökonómiai gazdasági ciklus egy meghatározott fázisát válságnak nevezték. Ebből adódóan a gazdasági válságnak fogalma két határozott elkülönült jelentéstartalommal („visszaesés” és „összeomlás”) rendelkezik, s ezt a különbséget nemcsak a közvélemény, de a közgazdász társadalom is rendszeresen összekeveri.

Látszólag ez a hibás és felületes szóhasználat nem jelent nagy problémát. Valójában azonban súlyos problémát jelent, ugyanis észlelve a recessziót, a média azonnal gazdasági válságról kezd el beszélni, amely fogalom persze azt sugallja, hogy haladunk a gazdasági rendszer teljes összeomlása felé, ezért mindenki abból indul ki, hogy azonnal radikális beavatkozásra van szükség. S ekkor a politikusok a velük szövetkező gazdaságpolitikusokkal próbálják a recessziót (gazdasági válság-2) „megoldani”. Tehát a recessziót mint abnormális állapotot fogják fel, és a különböző ún. „válságkezelő” lépésekkel megpróbálják a gazdaságot kirángatni a recesszióból. Nyugodt pillanataikban azonban maguk a közgazdászok is tudják, hogy a recesszió és a depresszió a gazdasági ciklus természetes része, s mint ilyen nem lehet „megoldani” (azaz kiküszöbölni), legfeljebb csak elodázni, ami viszont többnyire azzal jár, hogy később sokkal nagyobb visszaesés fog bekövetkezni. S ezért a recesszióra adott válságkezelő lépések jobb esetben teljesen hatástalanok, rosszabb esetben azonban időben eltolják a recessziót, aminek az a következménye, hogy később egy még súlyosabb visszaeséssel (depresszióval) kell a társadalomnak szembenézni. Ráadásul a válságkezelő lépések következményeként további problémák merülnek fel (költészetési hiány és adósság növekedése, külföldi bankok és nemzetgazdaságok érintettsége), s mindez előbb-utóbb tényleg elvezet a szó eredeti értelmében vett gazdasági válsághoz (gazdasági válság-1). Egy hasonlattal élve a recesszió olyan, mint a gyermekbetegség: át kell esni rajta. Lehet késleltetni, de akkor sokkal súlyosabb problémákat fog okozni.

(*Környezeti válság*) A válság negligálására jó példa a környezeti probléma, amelyet a napjainkra jellemző gondolkodás főáramlata (késő modernitás) – tévesen – nem tekint válságnak, miközben valójában az, hiszen a környezet pusztulása a modern civilizációnk fennmaradását fenyegeti. S így a gazdasági-politikai főáramlat negligens módon nem foglalkozik, vagy az indokoltnál sokkal kisebb mértékben foglalkozik a valóságos környezeti válsággal.

Ráadásul a gazdasági recesszió és a környezeti válság problémája egymással szorosan össze is függ, hiszen maga a gazdasági növekedés, vagy legalábbis annak rossz formája, az extenzív paraméterekben történő növekedés az elsődleges oka a környezeti válságnak. A környezetvédők szerint éles különbséget kell tenni a gazdasági növekedés *extenzív* (népesség, energiafelhasználás, elfoglalt földterület stb.) és *intenzív* (hatékonyság, szervezethezesség, életminőség stb.) formája között. Szerintük a modern gazdaság extenzív paraméterei tovább már nem növelhetők, pusztán a Föld véges kapacitásai miatt, ugyanakkor azt semmi sem gátolja, hogy a társadalom intenzív paramétereiben növekedjen. Ezért a környezeti válság megoldására a megfelelő válasz az extenzív paraméterekben történő gazdasági növekedés megszüntetése, és egy stacionárius (de intenzív paramétereiben fejlődő) gazdasági állapot kialakítása lenne. Számos szerző (pl.

Meadows, Daly, Latouche) a környezeti válság megoldását egy nem-növekvő társadalom vagy állandósult (steady state) társadalom megteremtésében látja. Egy ilyen nem-növekvő társadalom csak intenzív paramétereiben fejlődne.

A jelenlegi politikai-gazdasági főáramlat az extenzív gazdasági növekedést tekinti normális állapotnak, és a nem-növekedést tekinti válságnak. A hamis válságtudat arra ösztönzi a döntéshozókat, hogy mindent megtegyenek vagy éppen feláldozzanak a gazdasági növekedés megteremtése érdekében. Ez azonban a helyzet teljes félreértése, hiszen az (extenzív) növekedés két okból sem folytatható: egyrészt a gazdaság ciklikus működése folytán a növekedési szakaszokat természetes módon töri meg a recesszió; másrészt, ahogy azt a zöldek is hangsúlyozzák, ökológiai okok miatt az extenzív növekedés korszaka elérte a saját határait. Tehát a főáramlat egy megvalósíthatatlan állapotot tekint normális állapotnak, és az adekvát állapotot, vagyis a nem-növekedést tekinti válságnak. S így a kortárs politikai-gazdasági főáramlat ideológiai csapdába zárta a világot.²

IRODALOM

- AMERICAN Heritage Talking Dictionary <crisis>.
HAJDUSKA Marianna 2010. *Krizislélektan*. Budapest
HANKISS Elemér 1999. *Proletár Reneszánsz*. Budapest
Lásd Kennedy elnök híres megjegyzését (Remarks at the Convocation of the United Negro College Fund, Indianapolis, Indiana, April 12, 1959) <http://www.jfklibrary.org/Research/Ready-Reference/JFK-Speeches.aspx> (Megnyitás: 2011. 06. 20.)
MAIR, Victor H. 2009. How a misunderstanding about Chinese characters has led many astray <http://www.pinyin.info/chinese/crisis.html> (Megnyitás: 2012. 06. 05.)
OXFORD Értelmező Kéziszótár 1989. Budapest, Crisis szócikk
SEEGER, M. W.; Sellnow, T. L.; Ulmer, R. R. 1998. „Communication, organization, and crisis“. *Communication Yearbook* 21: 231–275.
VENETTE, S. J. 2003. Risk communication in a High Reliability Organization: APHIS PPQ's inclusion of risk in decision making. Ann Arbor, MI: UMI Proquest Information and Learning.

² Diamond is felhívta arra a figyelmet, hogy a környezeti okokból bekövetkező összeomlások mögött a kedvezőtlen fizikai-ökológiai folyamatok mellett mindig ott vannak a közösségre jellemző hibás ideológiák is. Jellemző, hogy a 14. században elkezdődő kis jégkorszakhoz a Grönland északi részén élő eszkimók tudtak, míg a sziget déli részén élő vikingek nem tudtak alkalmazkodni, s kihaltak. Diamond, Jared (2007): *Összeomlás*. Typotex Budapest, 245.

Crisis and Crisis Consciousness

The notion of crisis was first used in medicine to describe a near death state of a patient where drastic and immediate procedures are needed for survival. Later this concept was extended to other fields as well. At the same time the meaning of crisis was diluted and modified, which can lead to misinterpretations. On the one hand, it is possible that by the ontological point of view the system is not in crisis, while the community states that it is in crisis. On the other hand, it is possible that from the ontological point of view, the system is in crisis, while the community ignores it. This is a good example of the former being economic recession, while the latter is environmental crisis.

Keywords: crisis, crisis consciousness, problem, psychology of crisis